

ПАУЗА ЯК СІЛЕНЦІАЛЬНИЙ ЗНАК КОМУНІКАЦІЇ

Т.О. Анохіна

Київський національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова

У сучасній лінгвістиці значна увага приділяється дієвості антропоцентричного принципу, знаковій природі мови та характеру реалізації знаків у мовленні. Знакова природа мови вивчається із давніх часів (Семчинський 1996:26-55; Кодухов 1974:123-133; Білецький 1996:162-165, 176-187, 193-195; Кочерган 1999:20-35).

У широкому розумінні лінгвістичними знаками є всі мовні одиниці – звуки (навіть букви), морфеми, слова, словосполучення і речення, які різняться поміж собою своєрідними функціями та певним місцем у системі мови. Точніше, знаками мови є лише ті її елементи, яким властива функція називання, або номінативна функція. Лат. *nominatio* – називання (Дорошенко 1974:29-30). Номінативну функцію виконують слова або словосполучення, які за значенням дорівнюють словам. Мовні знаки – це своєрідні представники, замітники предметів, дій, понять, кількостей, ознак тощо. Умовність, узгодженість знаків зумовлені згодою людей використовувати мовні одиниці у спілкуванні, для передачі певної інформації, емоцій, комуляції знань тощо. Мотивованість є очевидною для похідних та звуконаслідувальних слів. Прості слова є немотивованими. Але усі слова (мотивовані та немотивовані) мають всеосяжне значення для людського спілкування (Карпенко 1983:25-28). Своєрідність мови як знакової системи полягає в динамічному характері, універсальності, поліфункціональності, ієрархічності та можливості її знаків вживатися у відриві від безпосередніх подій і ситуацій (Кочерган 1999:29-30).

Невербальні знаки вивчає паралінгвістика (пор.: тембр, висота, гучність, пауза, інтонація) та паракінесика (пор.: жести, міміка). Невербальні (немовні) знаки поділяються на слухові, акустичні (мова барабанів, свисту, музика зітхання, покашлювання) та зорові (жести рук, рухи тіла, міміка, пантоміми, дорожні знаки, сигналізація тощо). Доцільність зорових знаків особливо очевидна у спілкуванні на відстані (Дорошенко 1974:31-32).

Людська мова – це система звукових і словесно-граматичних засобів, що є знаряддям вираження думок, ставленням мовця до референта та людських почуттів (Калита 2001). Прагматика – це наука, яка вивчає відношення між знаками та людьми, продукування знаків та їх сприймання. Витоки цієї науки сягають семіотики, до якої належать синтаксис, семантика та прагматика (Моррис 1983:37-90).

Антропоцентризм є методологічною базою сучасних досліджень, суб'єкт – головною категорією прагматики, а текст – центральною ланкою комунікації (Мастилко 2001:1431). За допомогою вербальних та невербальних знаків автор, головний суб'єкт тексту, формує свої висловлювання під впливом інтра- та екстралінгвістичних факторів, дієвості лінгвальних, соціальних та психологічних чинників.

При аналізі дискурсу значна увага фокусується на невербальній поведінці комунікантів (Арутюнова 1990; Белова 1997:93,238-239; Крючкова 2001:109-113). Мовчання - сіленціальний компонент комунікації (Белова 1997:93) розглядається як поліфункціональний невербальний компонент спілкування. Вербальні та невербальні компоненти по-різному представлені в національних картинах світу (Манакин 1993:81).

Усну комунікацію та її паралінгвістичні елементи порівнюють з хореографією (Halliday 1990:87). Невербальна комунікація розглядається як первинна, на яку накладається вербальна сітка (Горелов 1980:79).

Комунікативно-функціональний підхід до текстів зумовлює аналіз взаємодії вербальних і невербальних знаків (Preisler 1986, Patterson 1991). Невербальні знаки вживаються у мовленнєвому акті паралельно з вербальними відповідниками або заміщують їх (Солощук, Коваленко 2001:214-217). Пор.: *David held still inside. For memory was coming to the surface foot now* (Johnson 1964:156). *David fell silent. Mark didn't seem angry. Just kept looking at him strangely* (Johnson 1964:146). *Mark went dead quiet. David couldn't even hear him breathing for a moment* (Johnson 1964:107).

Потенціальну властивість комбінуватися з невербальним знаком мовчання мають ядерні слова типу: англ. *pause, stop, to be silent, to hesitate, a break, to make a stop, an interval, to say nothing, stillness, silence, to give no information, interruption*; укр. *пауза, мовчання, перерва, тиша, перепочинок, зупинка, в нерішучості, мовчати*.

Пауза як сіленціальний знак комунікації має широкий спектр дослідження: засоби вираження паузи на письмі, імплікація і пауза (семантичне навантаження паузи), пауза та графічні засоби, пауза і пунктуація, пауза і декомпресія, пауза як соціокультурний компонент комунікації, апосіопеза та інші стилістичні засоби сіленціального знака тощо.

Опис паузи в мовах складає лексико-семантичну парадигму. Паузи “говорять”, “кричать”, бо є “найсильнішим криком в мовчанні”. Паузи притаманні усному мовленню, на письмі вони описуються словами та мають графічні позначення. Графічним символам притаманна комунікативна навантаженість та нормативне вживання. Символ співвідноситься зі змістовим знаком на позначення ідей, почуттів, емоцій, має характер ідеограми або піктограми (Крючков, Єрмоленко 2001:104-109). Перші правила організації візуальних знаків писемності появились 5 тисяч років тому назад. Орфографія як різновид лінгвістичної науки цікавиться проблемами графіки та пунктуації. Символ як знак виражається у звуці, русі, в схематизованому зображенні, в малюнках. “Знання символіки – це не просто питання ерудиції, - воно лежить в основі людського інтелекту, почуттів і має безпосереднє відношення до пізнання людиною самої себе і світу, в якому вона перебуває” (Крючков, Єрмоленко 2001:108). До загальних символів належить крапка – квінтесенція всіх знаків. Це один із найпримітивніших та найстародавніших знаків, що має різні значення у різні епохи людства. Значущість крапки очевидна з огляду на її сумісну реалізацію з іншими знаками. Пор.: укр. *знак оклику, знак питання, три крапки*; рос. *многоточие* (Анохіна 2002:5-8). Мовчання не завжди корелює зі згодою. (Пор.: *Silence gives consent*). Воно (мовчання) може виражати емоції, роздум, гезитацію, пошуки слова. Семантична палітра мовчання широко подана у прислів'ях типу: укр. *Хто багато говорить, той мало творить. Найменше діло – балакати. Думала*

мовчать, та не мовчяться. Не мовчанка буває нудна, а пуста балачка. Не стидно мовчати, коли нема чого сказати. Слухай тисячу разів, а говори один раз. Або розумне казати, або зовсім мовчати. Язик мій – часом ворог свій. Слово – не горобець, випустити – не піймаєш. Знаєш – кажи, не знаєш – мовчи. Як маєш брехати, то краще мовчати! Ви мовчіть, а ми будемо потакувати. Ви мовчіть, а я буду слухати. Бас гуде, скрипка грає, Гнат мовчить, а все знає (Українські народні прислів'я... 1955:180-192; 316-319).

Специфіка реалізації знака у художньому тексті передбачає відмежування від інших знаків та систем. Фундаментальною ознакою знаків мистецтва є їх іконічний, образотворчий характер на відміну від вербальних знаків (Кагановська 2001:85). Невербальні знаки у тексті можуть реалізуватися у комплексі як з мовленнєвими, так із немовленнєвими знаками (Белова 1997:81). Пор.:

*Ні, слів докірливих не жди ...
Постій... не плач! постій, - не йди.
Замовкну я... Уста стулю...
Люблю... люблю... люблю... люблю!..*
(О. Олесь)

Апосіопеза (стилістичний засіб умовчання) у наведених віршованих рядках виражає емоційний стан поетів. На письмі у цьому випадку вживаються графічні штучні знаки, а при читанні використовуються паузи. Умовчання, або апосіопеза імплікує глибинну інформацію. Переривання розповіді стимулює читача до думки, осмислення невисловленого, що залишилося між рядками, або поза текстом. Релевантним тут є використання англійського висловлювання *Good intentions but...* Ефект паузи передається також й іншими стилістичними прийомами. Пор.: *Break in the narrative, gap-sentences* (Galperin 1971). Наприклад: *"Well, when a man has a son -" he began. "Well - I was going to tell you -" David seized a chance to change the subject"*.

...Then stopping again, he glanced towards the river. A sharp sound cracked the silence - a shot. Don't shoot her! "I reckon you'll feel better tomorrow -" But it came out more like question. "I like to get the truth -" he began tensely. "Maybe... You'd rather be here all alone?" Mark way beginning to grin - a strange one-sided smile" (Johnson 1961:29,153,66,71,101,52,19).

Графічні знаки пунктуації виступають субститутами (замінниками) просодичних компонентів семантичного простору усних висловлювань. Серед позаалфавітних знаків, що вказують на паузу, мовчання як невербальний засіб комунікації посідає значне місце (головний або підсилюючий фактор) в аргументативній стратегії та персуазивному процесі (Белова 1999:81, 147-152, 238-239; Крижанівська 2001:227-231; Фоменко, Крижанівська 2001:230-231).

Невербальні знаки на письмі створюють особливий візуальний простір, позначають рематичні блоки, імплікують глибинний зміст висловлювань, розширюють можливості полікодового тексту, реалізують сіленціальний ефект. На особливу увагу заслуговує вивчення взаємозв'язку вербальних та невербальних знаків у художніх текстах, що становить перспективу подальшого дослідження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Анохіна Т.О. Сміслові навантаження паузи у семантичному просторі англійського мовлення // Вісник Сумського державного університету. – 2002 №4(37). - С. 5-8.
2. Арутюнова Н.Д. Дискурс // ЛЭС.- 1990.
3. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. – К.: Київський університет імені Тараса Шевченка, 1997. – 310 с.
4. Білецький А.О. Про мову і мовознавство. – К., 1996. - С. 162-165, 176-187, 193-195.
5. Горелов И.Н. Невербальное поведение. – М., 1980.
6. Дорошенко С.И., Дудик П.С. Вступ до мовознавства. – К.: Вища школа, 1974. – 295с.
7. Кагановська О.М. Семантичний аспект концептуальної організації художнього тексту//Збірник наукових праць "Мовні і концептуальні картини світу". – К.: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2001.- №5.-С. 82-86.
8. Калита А.А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлювання.–К.: Київський державний лінгвістичний університет, 2001. – 351 с.
9. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства. - Київ-Одеса: Вища школа, 1983. -187с.
10. Кодухов В.И. Общее языкознание. – М., 1974.- С. 123-133.
11. Кочерган Н.Н. Загальне мовознавство: Підручник.– К.: Академія, 1999. – 284 с.
12. Крючков Г.Г., Єрмоленко Л.Ю. Символізм піктографічних та ідеографічних написань. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2001.-С. 104-109.
13. Крючкова П.Г. Соціальний фактор і авторитарний дискурс. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2001.- С. 109-113.
14. Манакин В.М. Языковые картины мира в перспективах контрастивной лингвистики //Язык и культура. II Международная конференция.- Киев, 1993.
15. Мاستилко Н.В. Передумови комунікативно-прагматичного аналізу тексту.–К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2001.- С. 143-147.
16. Моррис Ч.У. Основания теории знаков: Семиотика/Сб. под редакцией Ю.С. Степанова. – М.: Радуга, 1983. - С. 37-90.
17. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. - К., 1996.-С. 26-55.
18. Солощук Л.В., Коваленко А.И. Особенности взаимодействия вербального и невербального поведения мужчин и женщин и их описание в тексте художественного произведения. - К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2001.- С. 214-217.
19. Фоменко О.С., Крижанівська М.В. Невербальні аспекти процесу комунікації (на матеріалі програми BBC "Hard talk"). - К.: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2001. - С. 227-231.
20. Олесь О. Вибране. – К.: Рад. письменник, 1958. – 517 с.
21. Galperin I.R. Stylistics. – М.: High School Publishing House, 1971. – 344 p.
22. Halliday M.A.K. Spoken and Written Language. – Oxford: University Press, 1990.
23. Annabel and Edgar Johnson. The Grizzly. – New York, Evanston and London, 1964.–160 p.
24. Patterson H.L. Fundamental Approach to Nonverbal Exchange // Fundamentals of Nonverbal Behaviour. – New York, 1991. – 176 p.
25. Preisler B. Linguistic Sex Roles in Conversation. – Berlin, New York, Amsterdam, 1986. – XVIII. – 347 p.

Надійшла до редколегії 25 лютого 2003р.